

Horváth János új könyvéhez

„Az irodalmi műveltség megoszlása: Magyar humanizmus“

„Jogos és tanulságos az irodalom történetének bármely szempontból való áttekintése; jogos és tanulságos a Beöthy Zsolté is, az a Riedl Frigyesé is. De a *magyar irodalomtörténet*, mely az irodalom egészét öleli fel, csak egyféle lehet, aminthogy *egy* maga a magyar irodalom is. Nem indul ki egy előre megállapított s csak a mai felfogást tükröző meghatározásból, hanem a történeti valósághoz híven, a legtürelemtelenebb elfogulatlansággal bontakoztatja ki az irodalom egyre tisztább s határozottabb képét az eredet közös zürzavarából. Természetes azonban, hogy már a régiben figyelenu-mel van a következendőre, s különös nyomatékkal tárgyalja azon jelenségeket, melyek egy későbbi fejlődés csíráit hordják magukban.“

Idestova három évtizede, hogy egy program-értekezés szerény keretei között Horváth János *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai* c. úttörő jelentőségű tanulmánya megjelent. Hogy az éles szemre, biztos tapintatra valló, önálló felfogást tükröző tömör vázlat egyszersmind egy életre szóló munkaterv is, csak az idézett céltudatos, sőt önérzetes, de szigorúan tárgyyszerű sorok jelezték. Manapság, a programszerűség lírájának a korában, tanulságos ezt is emlékezetbe idéznünk.

A munkaterv és a munkaterv valóraváltásának a nyilvánosság által is ellenőrizhető első étape-ja közé világtörténeti cezúra esett. Horváth János munkaterve egyike a kevés „békebeli“ kezdeménynek, mely nemcsak „áthozható“ volt a szörnyű szakadék innenső oldalára, hanem az új történeti helyzetben, a belső tájékozódás szükségletének növekedésével, új és a réginél is felelősségtelibb jelentőségre emelkedett. Horváth János felelősségtudatát talán még érzékenyebbé tette, történetiszemléletét mindenestre gazdagította és megérlelte a nagy nemzeti megrázkódtatás; hogy életének egyenes vonalát meg nem törte, felvállalt munkájának megbecsülése biztosította s egész munkásságára éppen ez adja a „sigillum veri“ nemes veretét, tudós céljainak embersége legmélyebb rétegeivel való,

különösebb dokumentálást szubjektíve nem is igénylő, válhatatlan összetartozását bizonyítva. Aligha csalódunk, ha úgy látjuk, hogy a megélt történelem súlyos tanulságai is világosabbá tették benne a „genetikus önismeret“ követelését és hozzájárultak az irodalom tényezői között a befogadó vagy elutasító kollektivitás: a *közönség* szerepének a felismeréséhez. Szemünk előtt fejlődő összefoglalásának éppen ezek a szempontjai azok, melyek önismeretünkben már eddig is a legsajátosabban Horváth Jánostól eredő gazdagodásnak számítanak.

Közvetlenül a forradalmak után jelent meg már elvszerűbb, elméletibb alapvetése. Ez már szorosabban tudománytörténeti szempontból is nevezetes időpontba esett: a magyar „szellemtörténeti mozgalom“ legelejére. S ami e mozgalom javatermésétől is mindjárt első tekintetre előnyösen megkülönböztette, az egész irodalomból-cseletének — tudós céljai elvszerű tudatosításának — gyökeres magyarsága volt. Nemcsak magyar anyagra alkalmazott vagy éppen magyar anyagon kipróbált, hanem a magyar anyag szükségleteiből kinőtt gondolatmenet az övé s theoretikus előzményei gyanánt is legfeljebb magyar gondolkodók jelölhetők meg: Arany János és Kemény Zsigmond némely közönségtörténeti megjegyzései, valamint az *irodalmi tudat*nak Négyesy Lászlótól eredő megfogalmazása.

A magyar szellemtörténeti mozgalom kezdeményezői semmi esetre sem vonhatók felelősségre a nyomában támadó visszaélésekért. Hiszen az sem külsőleges véletlen, hogy az imént említett elméleti alapvetés is a *Minerva* első évfolyamában jelent meg. Mégis, a „szellemtörténet“ hamar jelentkező kísérő jelensége volt a jelszó, hogy az anyaggyűjtés fáradságos téglahordása és az elemzés aprólékos munkája célhoz ért: itt az ideje egységbefoglalni az eredményeket. Ezzel szemben Horváth János nagy művének mindjárt legkezdetén beigazolást nyert, 1) hogy az anyaggyűjtés és az analysis véget a dolog természete folytán soha nem érhetnek, hiszen minden összefoglaló szempont az anyag új megvizsgálását, sőt sokszor addig figyelemre is alig méltatott anyag tekintetbevételét is követeli; 2) hogy az anyaggyűjtés befejezettségéről éppenséggel nekünk van a legkevesebb jogunk beszélni, hiszen régi irodalmunk éppen „szellemtörténeti“ szempontból legtanulságosabb darabjaiból annyi hever még alig hozzáférhető unikumokban, vagy éppen kéziratban, senkitől nem háborított százados porréteg alatt. Az anyaggyűjtő és elemző munkának ez az új hite: Horváth munkásságának egészben véve — s az előttünk fekvő új kötetben különösen — a tudomány művelőin belül egyik legfontosabb pedagógiai eredménye.

Új könyve is elsősorban mint a nagy munkaterv új határköve jön tekintetbe. Erre utal a főcím: *Az irodalmi műveltség megoszlása*: azaz annak a folyamatnak a bemutatása, amely az odáig nagyjából osztatlan egyházi irodalom mellé egyre határozottabb céltudatossággal a világi — s hovatovább új közösségtudatot alakítva ki: nemzeti — irodalmat állította. A készülő nagy mű egészében —

szerző is hangsúlyozza — „nem annyira folytatása, mint inkább kiegészítése *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* c. előbbi kötetnek. Az a „középkori szellemű“ irodalom fejlődését mutatta be Szent Istvántól Mohácsig, ez a humanista műveltségben fogant irodalmisággal foglalkozik, felbukkanásától a reformációig. Nagy Lajos korától fogva tehát a két kötet idő-köre azonos.“

A könyv alcíme azonban — *Magyar humanizmus* — utal rá, hogy egy másik összefüggésbe is beletartozik. Horváth könyve ugyanis a magyar humanizmus történetének első nagyvonalú összefoglalása, fejlődéstörténeti jelentőségének minden szálát számon tartó meghatározásával. Ha mint ilyet vesszük kézbe, arra is illik gondolnunk, hogy Horváth János ösztönző hatása már eddig is mindenki másénál erősebben érvényesült az utóbbi évek egyre nagyobb lendületre kapó magyar humanizmus-kutatásában. Érvényesült mindenekelőtt az által, hogy az ő irodalomismereti alapelvei követelték a leghatározotabban a magyar irodalom latinnyelvű ágának is történeti számbavételét, az egész irodalmi folytonossághoz való viszonyítását. És érvényesült nem kisebb erővel tanítványaira tett személyes hatása révén. Ez ösztönző hatás termékeny voltának legszebb bizonyítéka, hogy Horváth János összefoglalása már a tanítványok egész sorának részleteredményeire is hivatkozhatik.

Humanista műveltség első jelentkezéseit hazánkban Nagy Lajos körül nyomozza Horváth János: az ő uralkodása mindenesetre utat nyitott Olaszország felől jövő hatásoknak s IV. Károly császár prágai udvarával, melynek Burdach óta a német humanizmusban vitt úttörő szerepét mind világosabban látjuk, szintén sokszoros érintkezésben állt. Nagy Lajos köréből való és személyével kapcsolatos az az első magyar földön keletkezett irodalmi mű, melyet Horváth János szerint „a humanizmus szellője már megértett“.

Nagy Lajos életírójával, Küküllei Jánossal kapcsolatban egészen általánosságban először Dékányi Kálmán emlegette a humanizmus hatását.¹ Kardos Tibor már evvel magyarázta, hogy a „középkori Gesta-írók biografikus hajlandóságát“ továbbfejlesztve, történeti munkájából — melynek eredeti terjedelmét illetőleg Kardos elfogadja R. Kiss István nézetét² — „Nagy Lajos életét külön is kiadja életrajz formájában.“³ S a lovagkoron már túlmutató, lényegében renaissance-világnézetet fedez fel Küküllei előszavában, a haditudomány megbecsülésében, a „civilis potentia“ értékelésében és legfőképpen a dicsőségvágyról és jó hírnévről szóló elmélkedésben.⁴

Kardos Tibor megfigyeléseit Horváth János részben továbbfűzi, részben korlátozza. Küküllei műve „irodalmunkban új törté-

¹ Középkori Krónikások. V. (1906.) 10. l.

² Küküllei János munkájának kritikájához. Századok. 1915. 524—528. l.

³ Stílus tanulmányok Mátyás király kancelláriájáról. Közl. a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárából. 22. sz. (1933.) 6. l. és már előbb Századok, 1932. 325. l.

⁴ Stílus tanulmányok, 9—10. l.

neti műfajt képvisel, az életrajz-tipust“ s e körülményben szerinte is „humanista hatást gyaníthatni“. „Feltűnik előszavában a dicsvágynak juttatott rendkívüli szerep... Vegetiusból igazolja, hogy a rómaiaknak is katonaélet, hadimesterség s a népek meghódítása volt legfőbb becsvágyuk. A fejedelmek tetteinek feljegyzésével a történetíró sem tesz egyebet szerinte, mint hogy előmozdítja a harc-vágyat, hőstettekre tüzel, ősök példájával buzdít utódokat. Erre készül ő is, — a magát „a középkorban szokatlan alapossággal megnevező „János, aki jelenleg az erdélyi egyházban küküllei főesperes, és a lelkiügyekben esztergomi általános helytartó, akkoriban pedig titkos jegyző volt.“ Művét pedig az utókor figyelmébe ajánlja.“ „Művének e vázlatosan érintett jellemvonásai, ha nem egyenest humanista személyesség, becsvágy és hazaszeretet bizonyosságai, mindenestre határjelenségek lovagság és humanizmus között.“ Kiemeli még Horváth, hogy talán idevág az is, ha Küküllei Nagy Lajos érényeik közt tudományosságát s kivált az „asztrológia“ iránti szenvedélyét is hangoztatja, arcképét erősen egyénítő vonásokból állítja össze, Capua kapu-tornyával kapcsolatban némi művészeti érdeklődést is tanúsít.

Kardos is csak „határjelenséget“ látott Küküllei művében, Horváth még tartózkodóbb — „műve egyébként inkább a lovagkor, mintsem a renaissance szellemét sugározza!“ — és elismeri pl. hogy Küküllei szellemiségének meghatározásában „középkorias latinsága nagy súllyal esik latba“. Mégis, úgy érezzük, még mindig sok marad kettejük Küküllei-arcképében, amit indokolatlanul tulajdonítanak a fejedező humanizmus befolyásának, illetőleg indokiolatlanul értelmeznek a humanizmus első, bizonytalanul tapogatózó jelentkezésének.

Talán túlságosan részletezőnek fognak feltűnni az alábbi fejtegetések, hiszen az ismertetett műben — Horváth János új könyvében — alig néhány lapot elfoglaló részletkérdést állítanak középpontjukba. De ha e fejtegetések bírnak majd némi meggyőző erővel, a „humanista Küküllei“ elképzelésének hibaforrása mélyebben: középkor és renaissance határának közkeletű megvonásában gyökerezik. S ha e határvonalat még oly szerény részletkérdéssel kapcsolatban is igazsággal támadjuk, negatív megjegyzéseink bizonyára a humanizmus lényegének igazabb és világosabb megfogalmazásához is hozzá fognak segíteni.

Küküllei művének történeti elhelyezésében elsősorban a földi dicsőség értékelése és az egyéniség iránti érzék látszanak irányadó szerepet vinni, mint a középkorral szemben álló világnézeti mozzanatok. Mindkettőnek lefoglalása a renaissance számára: lényegében Burckhardtra visszamenő, de dogmatikus megfogalmazásukban epigonjainak tulajdonítandó megállapítások. Hogy a renaissance-ban mindkettő rendkívüli szerepet visz, Burckhardt után senki sem tagadhatja. De, hogy már olyanmértvű jelentkezésük is, mint amilyen Kükülleinél találkozunk, szemben állna a középkori szel-

lemmel és legalább csírában már renaissance-jelenségnek volna minősíthető, azt tények egész sorozata cáfolja. E cáfolat szükségét az egyéniség iránti érzéket illetőleg a legerősebben Walter Goetz érczte s közvetlenül az ő ösztönzésének köszönhető néhány alapos értékezés a középkori személyiség-ábrázolásról. Ezért ezen a ponton elég, ha utalok rájuk,⁵ annál is inkább, mert a részletes egybevetés során Küküllei Nagy Lajos-arcképének rokonaival még úgyis fogunk találkozni.

Alaposabb vizsgálatot érdemelne még a dicsőségvágynak, a hír földi maradandóságának középkori felfogása. Egészen bizonyos, hogy a földi élet megtagadása a túlvilág kedvéért, a középkor számára is csak egyik megoldása a halál legyőzésének. A középkori magyarnyelvű irodalom majdnem egészében kolostori eredetű: érthető, hogy mi különösen hajlandók vagyunk az aszkézis megoldását tekinteni a középkor uralkodó érzésének. Lovagi epikánk majdnem teljes hiányában a dicsőségszerző élet megbecsülésének dokumentumait, ha a hazai anyagon belül akarunk maradni, csak egy irányban kereshetjük: azokban az írásos emlékekben, melyek egyenesen a földi halhatatlanság világnézeti igényének irodalmi műfajául foghatók fel, t. i. az oklevelekben. Középkori okleveleink irodalomtörténeti értékeléséről s Küküllei írói céljainak a kancelláriai gyakorlattal való döntő kapcsolatáról, oklevelezés és történeti tudat világnézeti összefüggéséről másutt szólok részletesebben,⁶ itt elég egyetlen oklevelet idéznem a sok közül, mégpedig, hogy renaissance-hatás lehetőségéről szó se essék, V. Istvánnak 1271-ben László szőrényi bán számára kiállított adománylevelét:

„...dictum Banum sollertem, providum et bellicis sudoribus expositum invenimus, et circa omnia nostra exsequenda mandata promptissimum et attentum pro fidelitate Corone debita, et *conservacione Patrie sue post tergum omnia relinquendo*, et continue in nostro exercitu contra potenciam Regis Boemiae laudabiliter concertando, sibi non parcens, nec vite, gloriosam vitam reputans pro patria dimicare...“⁷

Az életét sem kímélő önfeláldozás, nem a mártírok osztályrésze, a túlvilági boldogság, reményében, hanem, mert értékrendjében a dicsőséges életet az élet fölött állónak ismeri el: itt már a Kükülleivel egészen egyező terminológiával jut kifejezésre. Ez már ugyanaz a dicsőségvágy, melyet Küküllei tulajdonít hőseinek, első sorban magának Nagy Lajosnak (1. c.), ki az által nőtt fejedelmi

⁵ R. Teuffel, *Individuelle Persönlichkeitsschilderung in den deutschen Geschichtswerken des 10. und 11. Jahrhunderts*. 1914. és Hilde Vogt, *Die literarische Personenschilderung des frühen Mittelalters*. 1934. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. 12. illetve 53.

⁶ Legközelebb a Fejtő Ferenc szerkesztésében megjelenő *Mai Magyarok Régi Magyarokról* c. tanulmánykötetben.

⁷ Wenzel, *Árpádkori új okmánytár*. XII. 42.

és vitézi erényekben, hogy emlékezetébe idézte, „quia multi viri fortes, pro patria, sanguinem suum fundendum esse, dixerunt, nec fundere dubitarunt, quod gloriam apud posteros post mortem haberent.“ Laczkfi István vajdát, a nápolyi hadjárat fővezérét is, ez a dicsőségvágy tüzelte: „tamen idem Stephanus Wajvoda, zelo fidelitatis armatus, volens potius post mortem vivere, per famae gloriam; quam terga hostilitati vertere, victoriam obtinuit optatam,“ (15. c.) Felfogásunknak, mely a dicsőség értékelésében, az emberi érdem örök hírének írástudó szolgálatában Küküllei elegendő előzményének tartja a hazai oklevelezést, a kancelláriai gyakorlat és az utókorra néző, jelent megörökítő történetírói magatartás között világnézeti összefüggést lát: frappáns bizonyítéka, hogy éppen e sorok is azok közül valók, melyeket már eddig is mint oklevélből idézettek tartottak számon:⁸ „idem Stephanus Wajvoda zelo devote fidelitatis armatus, volens post mortem potius vivere, per fame gloriam, quam tergum hostilitati hujusmodi vertere.“⁹

Viszont, ha azonos lelkület támogatja és stilizálja is már eleve az írás-reactio legyőzése után a középkori oklevelezést, a történetíró nagyigényű feladatára, írói céljait tudatosító minták nélkül, Küküllei mégsem vállalkozhatott volna. Horváth János egy negatív megállapítása is egyenesen ilyen irányban ösztönöz további kutatásra: „Műfaji mintája nincsen felkutatva.“ Úgy hisszük, e mintát sem a korai humanizmus első fecskéi között kell keresnünk: a nagy magyar lovagkirály kortárs-életírója is középkori uralkodók, első-sorban dicsőségre vágyó lovagkirályok életíróitól vehetett példát és irányítást. Figyelmeztetőnek és kiindulópontnak az az összefoglaló jellemzés is szolgálhat, melyet Hóman Bálint ad a középkori történeti életrajzról: „Hőse az élő vagy nemrég elhunyt uralkodó (Einhart: *Vita Caroli*, Asser: *Vita Aelfredi*, Liutprand: *Gesta Ottonis*, Otto: *Gesta Friderici*), vagy az egyházfő (Thangmar: *Vita Bernardi*).“¹⁰ Ez általános jellemzés Kükülleire is áll: alábbiakban úgy a Hóman által tekintetbe vett korai, mint a későbbi középkori biográfiák közül csak azokról lesz szó, melyek ezen felül is mutatnak egyben vagy másban Kükülleivel rokonságot, s mindjárt az uralkodói életrajzra korlátozva a figyelmet.

Az időrend és az utódokra tett nagy hatás folytán az első helyet Einhart Nagy Károly-életrajza kívánja.

Az író-lélek a középkorban sem csak a túlvilág hitével küzdött a mulandóság ellen. Einhart is tudja, hogy a legtöbbek számára, a „maradandóság szerelme“, az „amor diuturnitatis“, az írásra ösztönző motivum, s „mások dicső tetteinek“ „már olyan, amilyen“ írásba foglalása bevallottan azt is célozza, hogy az író „a saját nevét ne vonja el az utókor emlékezete elől“, azáltal hogy semmi írást nem

⁸ Dékáni i. h. 122. l.

⁹ Fejér, CD. IX. (I.) 756. l.

¹⁰ A magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923. 14. l.

hagyott hátra maga után. Ám őt magát bizonyos felelősségtudat készíti, hogy megírja ura és jóltevője életét: a bizalmas viszony, mely Nagy Károlyhoz fűzte, lehetővé tette, hogy sok mindent megtudjon, amit más nem tudhat, és ez a körülmény kötelességévé teszi a dicsőséges uralkodó nagy tetteinek megörökítését (*memoriae posterorum tradere*), mert ezek nélküle a feledés sötétségébe merülnének. *Oblivio* és *memoria* ellentétére épül Küküllei prológusában is egy az idézett Einhart-helyhez egészen hasonló helyzetű mondat:

Einhart:

Satiusque judicavi eadem cum aliis velut communiter litteris mandata memoriae posterorum tradere, quam regis excellentissimi et omnium sua aetate maximi clarissimam vitam et egregios atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri.

Küküllei:

Quamobrem, de gestis Illustrissimi principis, domini Lodowici... quamvis pauca ex pluribus, ne per neglectus incuriam, labantur in oblivionem: ego, Joannes, etc... posterorum notitiae duxi commendanda...¹¹

Ilyen bevezető elmélkedés nyitja meg ez életrajz-típus legtöbb darabját. De az előszó („prologus“, „prooemium“, „praefatio“) el is maradhat, s például Asser, Nagy Alfréd barátja és életírója már a történeti események közé sző olyanféle elmélkedést a királyok dicsőségének isteni eredetéről, mint amilyen Küküllei előszavát megnyitja:

„... unus est omnium dominus, cui curvatur omne genu, cuius in manu corda sunt regum, qui ponit de sede potentes, et exaltat humiles: qui suos fideles in summa prosperitate positos flagellis adversitatum vult aliquando tangi, ut depressi, de Dei misericordia non desperent; et exaltati de honore non superbiant; sed etiam sciant, cui debent omnia, quae habent.“¹²

A lényeges mindenképen az a középkori szempont, hogy a király felmagasztalt helyzetét kiegyensúlyozza — mondhatni: expiálja — minden dicsőség isteni eredetének és Isten akaratától függő voltának alázatos elismerése. Helgaldusnál, Jámbor Róbert szerzetes-életírójánál, ennek kifejezése éppen úgy a mű élére kerül, mint Kükülleinél:

¹¹ Kükülleit Schwandtner kiadásából, Einhartot Halphen-éből (*Eginhard, Vie de Charlemagne*, Paris, 1923, 2. l.) idézem. Einhart és Küküllei közös magyar fordítója, Dékáni Kálmán i. h. 8, 1, egy retorikus fordulatban már együtt említi kettejüket, de a két mű minden egybevetése nélkül.

¹² Camden, *Anglica*. 9. l.

Helgaldus:

Coelestis imperii dignitas, cui spiritus superbiae aequalis voluit esse potestas, elegit in hoc saeculo principes, qui regerent hujus saeculi sceptrum potentes. Et sicut sancta Ecclesia, quae est mater nostra, obtinuit sibi ad regendum populum Dei pontifices, abbates et ceteros sacri ordinis ministros, ita et in hoc mundo elegit imperatores, reges et principes „ad vindictam malefactorum“ et ad reprimendam proterviam iniquorum, ut laudaretur Deus in saecula saeculorum.¹³

Küküllei:

Rex regum, et dominus dominantium universae terrae, qui supra cuncta tenet in excelsis Imperium, dat esse rebus, et dispensat, prout vult, culmina dignitatum, et sapientia, et fortitudo ejus sunt, et ipse mutat tempora et aetates, transfert regna atque constituit, dominus fortis et potens dominus potens in proelio; a quo omnes potestates, velut ex sole radii, derivantur; sub cujus Imperio, reges regnant, et principes dominantur. Ipse quidem est exercituum dominus, acies instruens, roborans animos, docens manus ad proelium, et justificationes suas, potenti virtute, purificans, quos voluerit subjacere, subjicit principum potestati.

Ennek a párhuzamnak értékét emeli, ha tekintetbe vesszük, hogy valamivel alább Helgaldus a jámbor király erényeiről (*charitas, misericordia* és legfőképen *humilitas*) szólva, érdeme gyanánt említi hitét, mely szerint „*Deus est Rex regum Dominus dominorum spes utique certa fidelium*“.¹⁴ Jámbor Róbert francia király (970—1031) maga elterjedt hagyomány szerint a *Venci Sancte* s több más nevezetes egyházi ének szerzője, életírója a fleury-i kolostor szerzetese, s így egészen természetes, hogy az eszmény, melyhez az ábrázolás hangsúlyozottan igazódik, nem Nagy Sándor, hanem Dávid, az alázatos zsoltáros-király. De a „*Rex-regum*“-formulát, mely azáltal, hogy Küküllei a legexpontáltabb pontra, műve legkezdetére helyezte, különösebben megérdemli figyelmünket: Suger, ki előszavának büszke Horatius-idézete szerint *monumentum aere perennius*-t akart elhúnyt urának, VI. Lajos francia királynak állítani, *Vita Ludovici Grossi* c. művében záró soroknak, tehát hasonlóan exponált helyre teszi:

„Cujus devotissimam sanctis martiribus animam, ipsis intercedentibus, ipse Redemptor resuscitet et in parte sanctorum collocare dignetur, qui posuit animam suam pro salute mundi, Jesus Christus Dominus noster qui vivit et regnat *rex regum et dominus dominantium per omnia secula seculorum*. Amen.“¹⁵

¹³ *Epitoma vitae regis Rotberti Pii*. Migne, Patrologia Latina, CXLI. 909.

¹⁴ U o. 916.

¹⁵ Ed A. Molinier, *Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire*. IV. 131. l.

Elszigetelt adatnak látszik Bajor (IV.) Lajos névtelen életírójánál, hogy ez a formula a német-római császárt illeti meg.¹⁶ E szerint a koronázási mise után kiáltották, mikor Lajos császár, már kezében a jogarral és az arany almával, a nép előtt megmutatkozott: „*Hic est rex regum et dominus dominantium per universum mundum.*“ S miközben örömujjongás közt végig vitték az egész városon, megismételték: „*Ecce rex regum et dominus dominantium, imperator semper Augustus.*“¹⁷ Egyébként e krónika bevezető sorai is azt hangsúlyozzák, hogy Isten a földi királyok fejedelme — s ezt már azért is érdemes idéznünk, mert időben nagyon közel áll Kükülleihez: a névtelen bajor pap Bajor Lajos kortársa, de ennek halála 1347. után írja meg művét a következő kezdő sorokkal:

„Alpha et omega, principium et finis, primus et novissimus, qui est princeps regum terre, sine cuius principio nihil est, quia nec incepit in tempore et permanet sine fine, per quem reges regnant, per quem facta sunt secula, per quem cuncta subsistunt elementa, a quo omnia, per quem omnia, in quo omnia: ipsi soli laus et honor et gloria per infinita seculorum secula. Amen.

A gloriosis incipiendum, quorum fama permanet in secula. Illos inquam dico gloriosos, sub quorum regimine gubernatur mundus, per quos Deus colitur, mundus reparatur, vera pex et concordia terrarum et hominum conservatur, videlicet nobilissimos imperatores, reges Romani imperii. Ex quibus unum, videlicet Ludovicum quartum, velut virum christianissimum extollamus, quem non solum verba, immo quod plus est, et facta commendant.“¹⁸

Ebben a prologusban a királyok hatalmának, dicsőségének és hírnevének isteni eredete, tehát vallásos igazolása, mellett az is emlékeztet némileg Kükülleire, hogy Isten dicsőítése bizonyos filozófiai terminusok („*dat esse rebus*“ Kükülleinél!) halmozásával történik.

Itt kell megemlítenünk, hogy Kardos Tibor legutóbbi, sok szempontból tanulságos értekezésében visszavonja azt a korábbi találgatását, mely IV. Károly önéletrajzával hozta kapcsolatba Küküllei művét. („Eltekintve attól, hogy ez önéletrajz, [Küküllei] mődora is csak második részében egyezik ennek egészbenvéve emlékiratszerű jellegével“ — adott Horváth János már eleve is teljes joggal szkeptikus hangsúlyt a föltevésnek.) Viszont egy másik államfő-kortárs, t. i. Andrea Dandolo velencei doge egyik történeti művére

¹⁶ Legalább is Diemand, aki a császárkoronázás ceremóniáit csak II. Frigyesig kíséri figyelemmel (*Das Ceremoniell der Kaiserkrönungen von Otto I. bis Friedrich II.* Hist. Abh. IV. München, 1894.), nem tud róla, sőt az ő adataival, melyek a császárság Istentől való erejének elismerését feltételezik, ellentétben is áll. Bár természetesen a császár minden más földi uralkodó fölé van emelve s az insigniák átadása közben ily ima is elhangzik: „*Ut super omnia regna praeceat*“, „*Honorifica eum prae cunctis regibus terrae*“. Diemand 105. l.

¹⁷ *Vita Ludovici quarti imperatoris.* (ed. Boehmer) Fontes Rerum Germ. I. 156. l.

¹⁸ U. o. 148. l.

utalt, mint Küküllei közvetlen mintájára.¹⁹ De Dandolo műve Velence összefoglaló történetét adja s ez már eleve gyanússá teszi egybevetését Küküllei határozottan életrajzi művével, legalább is ha minta alatt egy mű lényegét kialakító irányítást értünk. Mert, hogy „a velencei történetírás a város történetét az egymásután következő dogék életrajzaiból állította össze“, Küküllei biografikus céljainak magyarázatára nagyon is távoli általánosságnak tetszik, ha tudjuk, hogy Nagy Károlytól a mi Nagy Lajosunkig alig volt Európa-szerte az átlagnál jelentékenyebb uralkodó, ki ne talált volna, még életében vagy röviddel halála után, biografusára. Elvégre egyes részletekben elvileg még akadhatna párhuzamosság. Csakhogy az egyetlen részlet, melyre Kardos Tibor utal, Dandolo *kisebb* krónikájának bevezető elmélkedése:

„Cum Deus omnipotens, a quo omnia subsistentia sumserunt initium, Venetorum Ducatum in Christianorum Principibus mirifice exaltaverit, quod supradicto respectu ab ipsius principio suis laudabilibus operationibus noscitur processisse, de quibus moderni et futuri informati, de bono in melius debent rationabiliter proficisci: *Ob hoc ego Andreas Dandolo proposui sub brevi compendio Provinciae Venetiarum initium, et ipsius incrementum, et pro ut sub Ducibus constitutis notabilia facta fuerunt, summam enarrare. Sed si quis de praedictis latiore notitiam habere desiderat, ad Chronicam a praesenti Auctore compositam recursum habere debent. Ex his namque, quae dicentur, quaedam vidi et audiui, quedam vero ex lectione Annalium mihi innotuere.* Unde principium, progressum et consummationem operis ex illius expecto auxilio, qui est *Rex Regum, et Dominus Domnantium, Rex magnus et Dominus super omnes Deos.*“²⁰

E sorokban mindössze a világi hatalom és dicsőség isteni eredetének gondolata és az ezt kifejező „*Rex regum*“-formula közös Kükülleivel. Láttuk már: az első egészen természetes, és a második is eléggé gyakori velejárója a középkori uralkodói életrajzoknak is, tehát semmi okunk a távolabbi rokonok között keresgélni. És még egy: az író önmegnevezésének a formája és helyzete, valamint a forrásmegjelölés természete alapján első tekintetre szintén jogosan feltételezi Kardos a rokonságot. Az utóbbiról szóljunk először: Kardos a korrekt forrásmegjelölést Küküllei részéről Dandolo közvetlen hatásának tulajdonítja és az oklevelek felhasználását — Kükülleinek a magyar történetírás történetén belül valóban nevezetes újságát — általában a velencei történetírásban kialakult gyakorlatnak tartja. Pedig természetes sajátja ez a kancelláriai történetírásnak mindennütt, ami a kancelláriai történetírás legjellemzőbb ágában, az uralkodói életrajzban is kell, hogy érvényesüljön. Missilis leveleket, Nagy Károly testamentumával együtt különben már Einhart is felhozott

¹⁹ *A magyar humanizmus kezdetei*, (Pannonia-kvtr. 20.) Pécs, 1936. 40. ll.

²⁰ Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XII. 4. I.

itt-ott kifejezetten egy-egy állításának bizonyítéka gyanánt, ebben is legfőbb antik példaképét, Suetornius Augustus-életrajzát követve. Egy gondos német dolgozat különben,²¹ mely az oklevelek felhasználására már a VI—XII. század történetírásából éppen elég adatot hoz fel, itt is felment minket minden további adatgyűjtéstől, ha csak azt az álláspontunkat akarjuk igazolni, hogy Küküllei oklevél-használata velencei kapcsolatokat illetőleg semmit sem bizonyít. Utaljunk mégis egy uralkodói életrajz prologusára, hogy éreztessük Küküllei személyes értesülés és megbízható forrás közti különbségtételének közhelyszerűségét s egyszersmind e közhely hovátartozandóságát. Jámbor Lajos névtelen életírója, kit művének még idézendő szakasza folytán „Astronomus“ néven szokás említeni, abból indul ki műve bevezető elmélkedésében, hogy a régiek, legkivált a fejedelmek, tetteinek emlékezetéből kettős haszon származik: egyrészt megóvjá a mult hitelességét — ez a történetíró kötelessége a megörökített jelennel szemben, — másrészt a nagy példa követésére buzdít — s ez a történetíró kötelessége az utókorral szemben. Régi történetírók példáját követi ebben a névtelen krónikás, nem hanyagolva el kötelességét a jelennel szemben és nem irigyelve a jámbor és Isten előtt kedves császár tetteinek és életének az emlékezetét a jövőndő nemzedékektől, bár érzi írói tehetségének és tanultságának elégtelen voltát („*stilo minus docto*“) a nagyobb szellemek erejéhez mérten is súlyos feladathoz. *Sobrietas, sapientia, iustitia és virtus* — tehát az aristotelesi négy sarkalatos erény — tüntette ki Jámbor Lajost, amint a szerző művéből akárki meggyőződhetik róla. S a mű hitelét részben a személyes tapasztalat, ahol pedig ez hiányzik, a megbízható forrás adja meg, akárcsak Kükülleinél.

„Astronomus“:

Porro quae scripsi, usque ad tempora imperii Adhemari nobilissimi et devotissimi monachi relatione addidici, qui ei coevus et connutritus est; posteriora autem, qua ego rebus interfui palatinis, quae vidi et comperire potui, stilo contradidi.²²

Küküllei:

... aliqua per me ipsum didici et aliqua per alios fide dignos, rerum notitiam habentes, intellexi... (25. c.)

Küküllei önmegnevezését, melynek analogonját Kardos szintén Dandolo idézett helyében látja, Horváth János is a „középkorban szokatlan alapossággal“ történőnek mondja. Szokatlan: mert hiszen műfajának a magyar középkorban különben is egyedülálló képviselője. De nem valamiféle humanista írói tudatosság korai jelentkezése, hanem, az oklevelező gyakorlat mintájára, a mű hitelének

²¹ B. Lasch, *Das Erwachen u. die Entwicklung d. hist. Kritik im Mittelalter (vom VI—XII. Jhrhdt.)* Breslau, 1887.

²² Pertz, MG. SS. II. 607. I.

emelését célozza, írói attitud-jének egyenesen „oklevélszerűségét” hangsúlyozza. „Ego, Joannes, nunc Archidiaconus de Kikulew, in Ecclesia Transilvana, vicarius Strigoniensis in Spiritualibus generalis, tunc, licet indignus, suorum secretorum notarius, posteriorum notitiae duxi commendanda...” Oklevelekből annyira közismert ez a formula, hogy nem is kellene párhuzamot idéznünk. Idézzük mégis magának Kükülleinek egy 1365-ben kiadott oklevelét, mely szépen illusztrálhatja nemcsak általában a kancelláriai szellem érvényesülését, hanem a saját kancelláriai gyakorlatának és írói magatartásának személyes összefüggését is:

„Nos Johannes archidiaconus de Kykelleu, venerabilis in Christo patris et domini domini Nicolai dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopi Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis, memoriae commendamus tenore praesencium significamus, quibus expedit universis.”²³

Utoljára hagytam néhány olyan középkori király-életrajzot, melyek e tekintetben is, de más szempontból is eddigi tudásom szerint Küküllei prológusához a legközelebb állanak.

A Küküllei-kérdést egészen megnyugtatóan csak az a szerencséskezű kutató fogja megoldani, ki a prologus „quidam prudens” jelzéssel névtelenül bevezetett idézetének lelőhelyét is megtalálja.

„Rursus alibi” — tér rá Küküllei Pseudo-Aristoteles és Vegetius, tehát egyfelől jellegzetesen középkori,²⁴ másfelől a középkorban erősen élő²⁵ auktorok sententiáiról az ismeretlen eredetű idézetre — „per quendam prudentem scribitur: dum fortia laudanda, ac digne memoranda, Principum ac militum, (fejedelmek és lovagok!) et bellicosa exercitia, triumphos, casus fortuitos, et eventus, ad memoriam posteriorum scribimus; quid aliud agimus, nisi quod incitamentum bellicum promovemus? per quod virtuosos animos auditorum, ad bellicorum exercitia accendimus; ut hoc exemplo, fortiores et ardentiores reddantur, ad labores, et bellicas passionem tolerandas: quia praeteritorum exhibitio, est instructio posteriorum.”

Ez a példával nevelő célzat lebeg a középkori uralkodói életrajzok jelentékeny része előtt: eleve is valószínű, hogy Küküllei egy hasonló jellegű mű prologusából veszi az idézett sorokat is. E nevelő célzatra jellemző szavakat talál már a *Vita Heinrici II. Imperatoris* névtelen szerzője, még a XI. század első harmadában. A történetírásnak szerinte csak akkor van haszna, ha az író mindig az igazságot szem előtt tartó tevékenységének élébe jön az olvasó tevékenysége, Terentius *Adelphoe* c. vígjátékának egy helyét (III. 4. 53.)

²³ Fejér, CD. IX. (3.) 516. 1.

²⁴ V. ö. Jakubovich Emil, Magyar Könyvszemle. 1930. 328. II

²⁵ Vegetius középkori életét l. Manitius, *Gesch. d. lat. Lit. im Mittelalter*, passim, de főleg I. 293. és 667. I. Jelentősége a királyi udvarokban: Hrabanus Maurus II. Lothárnak, liseux-i Fredulph Kopasz Károlynak ajánlja Vegetius-excerptumát, illetőleg recensióját.

gondolva tovább: „Gesta namque alterius legere, in speculum est respicere. Siquid in eo vides quod tibi displiceat, in te corrige; si quid quod placeat, imitare“.²⁶ Ez a tükör-hasonlat rendkívül termékeny volt, mert alkalmat adott az uralkodói életrajzok szellemmel eltöltésének egyik útjára: a királytükörkhöz²⁷ való közelítésre. Valóban, Wipo már egyenesen az ifjú uralkodó, III. Henrik, számára írja meg atyja, II. Konrád életét s prologusa szerint is „tükör“-nek szánta művét.²⁸ Ez az írói alaphelyzet több francia király latinul írt életrajzában is.

Rigordus, Fülöp Ágost francia király életírója — mint maga mondja magáról, Kükülleinél nem kevésbé teljes önmegnevezéssel: „magister Rigordus, natione Gothus, professione physicus regis Francorum cronographus, beati Dionysii Areopagite clericorum minimus“ — a király fiához, a későbbi VIII. Lajoshoz ajánló levél kíséretében juttatja el művét, éspedig két okból: „ut et vos devotionem meam erga regnum Francorum et gloriosum patrem vestrum perfecte cognoscatis, et vos tanti principis commendabiles actus quasi speculum pre oculis semper habeatis in exemplar virtutis.“ Említést érdemel még ez ajánló levél antikos ornamentikája, egy Horatius-utalás („o puer, atavis edite regibus“) mellett idézet a filozófus Platonból és a Róma-eszme klasszikusának, Vergiliusnak, viláгуралomra célzó sorai a IV. eklogából: ugyanolyan helyzetű és jelentésű felsorakoztatása ez az antik tekintélyeknek, mint Küküllei idézete az ő szemében aristotelesi eredetű *Secreta secretorum*ból és a viláгуралmi célok megfogalmazásához segítő Vegetiusból. De a büszke és pogány hangokat nyomon követi itt is egy jellemző „mégis“ kíséretében: „In fine tamen hujus epistolae, Salvatoris exoramus clementiam, ut ipse in cuius manu sunt omnium potestates et jura regnorum, respiciat ad Francorum benignus imperium.“ S a prologusban még számotadása a kétféle értesülésről is Küküllei — részben már más párhuzammal is — „középkorinak“ s egyszersmind közhelynek igazolt soraihoz, de már kiegészülve, ugyancsak Kükülleihez hasonlóan, mellőzött részletekre való célzással is:

„Scripsi enim quedam que propriis oculis vidi, quedam que ab aliis diligenter inquisita forsan minus plene didici, quedam mihi incognita penitus pretermisi.“²⁹

Guillelmus de Nangiacó Szent (IX.) Lajos életrajzát írja meg és proemiumával ő is a szent király fia és utódja, X. Fülöp, figyelmébe ajánlja művét, „quasi speculum“, hogy mint a régi rómaiaknak,

²⁶ Pertz, MG. SS. IV. 679. I. Waitz jegyzetével a helyhez.

²⁷ A királytükör műfajához v. ö. Balogh József, *Szent István politikai testamentuma*. Minerva. 1931. 44. I.

²⁸ MG. SS. XI. 254—255 — Egyébként itt is: „... prout ipse vidi aut relatu aliorum didici...“

²⁹ *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, ed. Delaborde. (Soc. d' l'hist. d. Fr.) Paris, 1882. I. 1—6.

kik őseik képmását őrizték otthonukban, neki is szeme előtt leheszen mindig atyjának virtusra buzdító példaképe. Az ő bevezető elmélkedése már szavakig menő egyezéseket is mutat a Küküllei által idézett ismeretlennel és az önmegnevezést is, épúgy, mint Küküllei, közvetlenül és vele azonos formulával, ehhez a gondolathoz kapcsolja:

„Regum et Principum gesta recordatione dignissima, qui antiquis temporibus regnaverunt, ne ab humana memoria viderentur excidere, et edaci vetustate ea contingeret aboleri, labor et diligentia Historiographorum studuit literarum traditionibus tradere ad exemplum. Cum enim modernorum Regum ac Principum talia recitantur auribus, quid aliud agitur, nisi brevis quaedam et tacita exhortatio, ut ipsi, per actus consimiles efficiantur magnanimi, et ipsis moribus et vita se conforment. Ideo ego frater Guillelmus de Nangis Ecclesiae sancti Dionysii in Francia indignus Monachus, praedictorum Historiographorum vestigia sequi desiderans etc.“³⁰

Emlékezzünk Kükülleire: „dum . . . Principum ac militum gesta . . . ad memoriam posteriorum scribimus; quid aliud agimus, nisi quod incitamentum bellicum promovemus? . . . Quamobrem . . . ego, Joannes . . . indignus . . .“ Az összefüggés itt egészen kétségtelen és túlmegy már a műfaj közösségén. Az idézés középkori módja mellett az sem egészen lehetetlen, hogy Küküllei „quidam prudens“-e egyenesen De Nangiacó; egy egészen jellemző párhuzamot még fog ő is szolgáltatni a magyar történetíróhoz. Minthogy azonban, a saját szép hasonlata szerint, a bibliai Rúthoz hasonlóan, ő csak bön-gészni jár mások után, s az általa említett Szent Lajos-életrajzok között olyan is van, amit mi nem ismerünk, kínálkozik a föltevés, hogy Szent Lajosnak egyik előtünk ismeretlen — s a könyveknek sokszor emlegetett fátuma által talán örök feledésre kárhoztatott — életrajza volt De Nangiacó forrása és Küküllei mintája egyszerre. Mindjárt látni fogjuk: a Szent Lajos-életrajzok körül feltűnően sűrűsödnek a Küküllei felé vezető nyomok. Mindezek (talán már végképen elveszett) közös forrására gondolni mindenesetre erőszakolatlan magyarázat.

Idáig, elsősorban ismét Horváth Jánostól tanult szempontot érvényesítve, az írói magatartás turdatos mozzanatait illetőleg kivált előszavak alapján tájékozódunk. Lássunk most néhány részletet még.

Mint „talán“ humanista vonást emeli ki Horváth János, hogy Küküllei királya „arcképét — szálas termet, duzzadt ajak, göndör haj és szakáll — egyénítő vonásokból állítja össze, sőt a félszegséggel egyénítőt — hogy t. i. „kissé félvállú volt“ — sem hallgatja el.“ Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy éppen a középkorban kaptak — egy-egy félszegséggel egyénítő vonás alapján — a leg-

³⁰ Duchesne, *Historiae Francorum Scriptores*. V. 326.

könnyebben nevet az uralkodók, „azon felül mit az apjuk adott nekik, meg a papjuk“, gondoljunk csak a Kopasz Károly, Kövér Lajos, Rótszakállú Frigyes-féle, éppen a középkori történetírás által megörökített nevekre. De van e kérdésnek egy szorosabban irodalmi vonatkozása is. Az *eikonismos*, az antik retorika által meghatározott tömör s szinte fotográfiai hűség igényével fellépő személy-bemutatót a középkori életrajzirodalomban majdnem kötelezővé tették a műfaj formai sajátságait kialakító késői antik mintaképek, Suetonius és a *Historia Augusta* császár-életrajzai. Termet, szem, haj és száj: az *eikonismos* figyelme elsősorban ezek felé fordul. A dolog természetéből folyik, hogy a közhely, a *topos*, itt is csak az ábrázolás *szempontjait* határozza meg, a nélkül, hogy a közhelyszerűség folytán már *elvilleg* a vonások hitelességét kétségbe kellene vonnunk.³¹ Hilde Vogt közli a jellemző kis statisztikát, hogy pl. Suetonius tizenkét császár-jellemzéséből nyolc tartalmaz — Küküllőihez hasonlóan — adatot az uralkodó hajára és szakállára vonatkozólag. Ugyanő emeli ki a következőket is: „Mit Vorliebe werden Gebrechen und Absonderlichkeiten vermerkt: Die Auswüchse und Gichtknoten an den Händen und Füßen Galbas, die O-Beine Othos usw.“³² Idézzük példaképpen Suetoniusból Caesar arcképét és Einhartból Nagy Károlyét Küküllői mellé.

Suetonius:

Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretribus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, validudine prospera. (45. c.)

Einhart:

Corpore fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quae tamen iustam non excederet... barba crispis, sereno vultu, apice capitis rotundo, oculis praegrandibus ac vegetis, *naso paululum* mediocritatem excedenti, canitie pulchra, facie laeta et hilari... *quamquam* cervix obesa et brevior, venterque projectior videretur... (22. c.)

Küküllői:

Fuit autem homo compositus, petentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus, et *aliquantulum in humeris curvus*.

³¹ A *toposok* ilyen természetű értékeléséről, egészen más területen, de elvi szempontból itt is értékesíthető módon v. ö. Gráf András, EPhK. 1933. 25. és 1934. 179. l.

³² I. m. 9. l. Itt mellékes, hogy az Augustus-jellemzés „*corpore maculoso*“ kitételét már nem tudjuk vele együtt egyszerűen, „minden ábrázoló erő nélküli vonásnak tekinteni, mely már fel sem tűnhetik a szemlélőnek“. Ez a vonás egészen más összefüggésbe tartozik már, hiszen, ha tovább olvasunk Vogt idézeténél, kitűnik, hogy Augustus testén az anyajegyek a göncölszekér alakjában helyezkedtek el; tehát ez a vonás is, úgy, mint éppen az Augustus-életrajzban sok más, a császár „égi“ mivoltához adalék. — Az a körülmény, hogy az efféle *eikonismos* az uralkodói életrajznak úgyszólván műfaji tartozéka, egészen fölöslegessé teszi R. Kiss István i. h. közölt feltevését, mely szerint Nagy Lajos külsejének leírása Küküllői műve végén már Thuróczy toldaléka, minthogy az ő krónikájában egybeült, így Zsigmondra, Albertra, Ulászlóra és V. Lászlóra vonatkozólag is, találunk egészen hasonló modorú személy-bemutatót.

Efféle arcképet még sokat lehetne felhozni. A jámbor Helgal-
dus is, ki királya legfőbb erényének is az alázatosságot mondja, mű-
vének úgyszólván csak egy kiválóságával dicsekszik, hogy t. i. „om-
nem vultus illius habitudinem corporisve elegantiam“ autopsia alap-
ján („prout ipsi perspeximus“) adhatja. De elég ennyi is annak iga-
zolására, hogy nem a humanizmus felé fejlődő új anthropocentri-
kus érdeklődés korai nyomát kell Kükülleinél keresnünk. Éppen az
iménti hármasszembeállítás mutathatja, hogy Nagy Lajos arcképe
elfér ugyanannak a hagyománynak a folytonosságában, amelybe
Balogh József az „ájtatos“ és a „komor“ Szent István vonásait illesz-
tette, a *Historia Augusta* Marcus Aurelius-jellemzését és Einhart
időben első imitátorát, Theganust, Jámbor Lajos egyik kortárs-élet-
íróját idézve.³³ Ugyanilyen eredményre vezet, ha Nagy Lajos szellemi
arcképének egy Horváth Jánosnál is kiemelt s legújabbban Kardos
Tibortól részletesebben is tárgyalt vonását vesszük tekintetbe.

A Küküllei szellemtörténeti elhelyezésében irányadó szempon-
tok közt szerepel Horváth Jánosnál az is, „hogy Lajos erényei közt
tudományosságát említvén, az asztrológia iránti szenvedélyét külön
is kiemeli“. Kardos Tibor már nemcsak Kükülleire tartja jellemző-
nek e vonás kiemelését, hanem Nagy Lajosra is, és averroista orvosi
környezetének, különösen Conversino da Ravenna ismeretében tartja
természetesnek, „hogy az asztrológiának szenvedélyes barátja volt“.

Hangsúlyoznunk kell itt, Küküllei nem *asztrológiáról*, hanem
astronomiáról beszél. Az természetesen anachronisztikus volna, ha
az astronomiát mint minden ízében tudományos természet-megis-
merést már itt is mereven szembe akarnánk állítani a horoszkópok
áltudományával: matematika és babona a középkori astronomiá-
ban is jól megfértek egymás mellett. Mégis: az *astronomia* a közép-
kori műveltség-anyag hierarchiájában mindvégig mintegy betetőzi
a *septem artes liberales* rendjét, mint a *quadrivium* legfelső tago-
zata, míg az *astrologia* ellen a középkori egyház is állást foglalt.³⁴
Messzevezetne, ha a két tudomány középkori szempontú elhatárolá-
sát itt megkísérelnők, az is bizonyos, hogy pl. Rigordus, ki 1200 kö-
rül zsidó, szaracén, „sőt keresztény“ *asztrológusok* hamis próféciáit
emlegeti,³⁵ de művének egy más helyén, régibb forrást idézve. He-
raclius császárnak az *astronomia* buvárlatából merített jóslatát iga-
zolja, az astronomiáról is azt írja, hogy „multiplicato numero fide-
lium, sublata est de medio, et ab omni cetu fidelium veluti ydolatria
eliminata.“³⁶ Astronomia és astrologia középkori helyzete tehát min-
denképen bonyolult kérdés: annál óvatosabbaknak kell lennünk.
hogy magunk ne növeljük a zavart. Ami Kükülleit illeti, ő most is
egyenesen a középkori uralkodói életrajz sablonjához igazodik. Ér-

³³ EPhK. 1928. 49. 1.

³⁴ Buchberger, *Lexikon f. Theologie u. Kirche*, s. v. „Astrologie“.

³⁵ Dalaborde id. kiadása. 72. 1.

³⁶ U. o. 32. 1.

deklódását az astronomia iránt már Einhart is kiemeli Nagy Károlyról.

Einhart:

Artes liberales studiosissime coluit
... et rhetoricae et dialecticae, praecipue tamen astronomiae ediscendae plurimum et temporis et laboris impertivit. (25. c.)

Küküllei:

Qui etiam post bellicam gloriam, scientia litterarum clarus fuit, in astronomia avidissime laboravit. (39. c.)

Sőt, az astronomia megbecsülése egyenesen királyi erény a középkori ember szemében, mert a királyok Királya a földi királyoknak az astronomián keresztül enged bepillantást a világ kormányzásába. Szépen mutatja az astronomia helyzetét a középkori udvarokban Jámbor Lajos életírójának, a már említett „Astronomus“-nak egy szakasza. Húsvét ünnepén a Szűz jegyében üstökös tűnt fel, udvari astronomusa — a referáló történetíróval bevallottan egy személy — hogy kitérjen a baljóslatú portentum megmagyarázásának kényes feladata elől, az uralkodó határozott felszólítására ótestamentumi idézettel felel: „*A signis coeli ne timueritis, quae pavent gentes.*“ De az uralkodó „nagy lelke és előrelátó bölcsessége“ nem elégszik meg ezzel — s az ő királyi szavai fedik fel e keresztény astronomia belső értelmét:

„Non alium, inquit, timere debemus praeter illum, qui nostri et huius creator est syderis. Sed eius clementiam non satis mirari et laudare possumus, qui nostram inbertiam, cum simus peccatores et impenitentes, talibus ammonere dignatur indiciiis. Quia ergo et me et omnes communiter hoc tangit ostentum, omnes, pro posse et sapere ad meliora festinemus, ne forte misericordiam illo praerogante, et nostra impenitudine inpediente, nos illa inveniamur indigni.“³⁷

Ugyancsak idevág, ha Küküllei, mint, Einharton kezdve, az ismertetett életrajzírók nagy része, a királya halálát bejelentő égi-jelet is megemlíti — ő üstököst, mások az üstökös mellett néha nap- vagy holdfogyatkozást. Egyébként a középkori biográfia itt is a késői antik hagyományt folytatja: Suetonius és a *Historia Augusta* írói is, a római prodigium-hitnek megfelelően, gyakran följegyzik a császár halálát megelőző omeneket.

Küküllei művét külföldi rokonaival egybevetvén elsősorban azokra a mozzanatokra voltam tekintettel, melyeket Horváth János és Kardos Tibor mint jellemzőket emeltek ki, csak hogy egészen más történeti összefüggésbe utaltak. Már túlságos visszaélés volna az alkalommal, ha a mű elemzésénél és általában a Küküllei-kérdésnél ezen túl is sokáig időznék, így is csak bizonyos elnézést remélve merek még egy-két vonást felhozni. A műnek feltűnően nagy részét foglalják el Nagy Lajosnak és híveinek egyházi alapításai. A középkori

³⁷ MG. SS. II. 643. 1.

uralkodók életírói majnem kivétel nélkül egyházi emberek: természetesen tehát e szempont érvényesülése az ismertetett életrajzok nagy részében. A legtöbb helyet közöttük is Helgaldus Rodbertus *vita*-ja szentel a jámbor király egyházi alapításainak. Azonban az irodalmi forma meghatározását illetőleg már evvel is kissé ingatag talajra léptünk. Ez életrajzírók tárgya minden esetben egy-egy középkori uralkodó „élete“ és „cselekedetei“, *vita*-ja és *gesta*-ja, s az uralkodók életét is már közös események normálták. Tehát, ha az életrajzok *elbeszélő* részeit vetjük egybe, könnyen megeshetik, hogy közös mintáknak, közös *irodalmi* atmoszférának tulajdonítunk olyasmit, ami a rokon életcélok felé törekvő uralkodók életében, mint anyagban, már egyezően volt adva. Így pl. csak bizonytalanul hozom fel, hogy Einhart szerint először Nagy Károly is vonakodott elfogadni a római császári koronát, mint ahogy Nagy Lajos is visszatámasztotta a „dominus Romanorum“ címét, s politikai céljuk elérése után mindketten néhány napot töltenek a szent helyek meglátogatásával, mielőtt visszatérnének északi hazájukba. Annak meg már éppen semmi jelentőséget sem tulajdoníthatunk, hogy pl. Nagy Lajos magatartása Kükülleinél pogányokkal, eretnekekkel, zsidókkal szemben nagyjából egyezik Fülöp Ágost francia király magatartásával, amint azt Rigordusnál olvashatjuk.

Viszont már az írói megformálás ténye mutatkozik akkor, ha Küküllei nagyjából az időrendet követő előadásában egyszerre szembebeszökö eltérést mutat a chronológiától, mégpedig ott, ahol jólétesültségéhez kétség sem férhet. Ez történik, mikor a lázadó századok megfékezését és a pártütő Sándor vajda kegyességgel történő lefegyverzését Erzsébet királyné itáliai útja elé helyezi, jöllehet ez 1343-ban történt, míg amazok semmiesetre sem 1344 előtt. Kényelmes megoldás, ha föltételezzük, hogy utólag „felcserélődtek“ e fejezetek — s valóban ehhez a magyarázathoz folyamodott Pór Antal is, Dékányi Kálmán is.³³ De a felcserélés okát nem is próbálják adni, pedig a sorrend véletlen megzavarodására a hagyományozás folyamán semmi grafikai-psychologiai ok feltevése sem kínálkozik. Aki pedig valami céllal tér el az időrendtől, az *megformál*: s a történeti anyag ilyen természetű megformálásának szándékát — törekvést a művészi kompozícióra — hamarább hiszem el a töredékeiben is elsőrendű írói sajátosságokat mutató Kükülleiről, mint bármelyik, művét felhasználó, kompilátorról. Szép bizonyossága ez Küküllei alakító erejének, s egy utalással még hadd jelezzük, hogy az itt megnyilvánuló igény is tudatosodhatott műfajának külföldi példáin. De Nangiaco Szent Lajos-életrajzában is avval kezdődik az események sora, hogy Szent Lajos ellen, mindjárt megkoronáztatása évében, összeesküvést szöttek és ő is a megbocsátásban, az ellenfeleket meggyőző kegyességben volt nagy, mint a mi Lajos királyunk

³³ Pór Antal, *János, küküllei főesperes Nagy Lajos király történetírója*. Századok. 1893. 97. l. — Dékányi i. h. 39. és 57. l.

Joinville franciayelvű Szent Lajos-életrajzának ismeretét minden bizonyítás nélkül, Pór Antal feltételezte Nagy Lajosról,³⁹ Kardos azt sem tartja lehetetlennek, hogy Küküllei is ismerte,⁴⁰ viszont e lehetőséget semmivel sem támogatja, s úgy látom, nem is igen lehet támogatni. Inkább juthattak el Kükülleihez Nagy Lajos francia mintaképének és egyik védőszentjének, az árpádházi szent királyokkal együtt ősei között tisztelt Szent Lajosnak⁴¹ latinnyelvű életrajzai. köztük elsősorban a már többször említett Guillelmus de Nangiaco *Gesta S. Ludovici Noni Francorum Regis* c. műve, vagy, ami még valószínűbb, ennek s talán részben a most idézendőknek is, előttem ismeretlen forrása. (A Szent Lajos-életrajzok forráskritikai feldolgozása talán ezt a kérdést már el is döntené, csak hogy az ehhez szükséges eszközök budapesti közkönyvtárakban nagyon hiányosan állnak rendelkezésemre.)

Szent Lajos, Nagy Lajoshoz hasonlóan, még mint gyermekifjú került apja örökébe, s mindkettejük mellett az anyakirályné, ott Blanka, itt Erzsébet vitt jelentős szerepet a kormányzásban is. Ez történeti tény; a helyzet megítélése és jellemzése azonban Szent Lajos életírójánál és Kükülleinél sokkal egyezőbb, hogysem a helyzet egyezése magában véve eléggé megmagyarázná. Állítsunk szembe egy részletet Kükülleiből és Szent Lajos egyik anonym életrajzából:

IX. Lajos névtelen életírója:

*Bonae autem indolis adolescens Ludovicus... se virtutum studio totum dedit in tantum proficiens ut licet esset iuvenis in regni administratione, nihil tamen iuvenile gessit in opere... spolians iuvenem, senem induit, relinquens quod erat, assumens quod non erat.*⁴²

Küküllei:

...ac in iuvenili flore regnare coepisset; *maturitatemque iuventuti praeferens, crescendo bonae indolis juvenis... magno virtutum crevit augmento...* (1. c.)

Kükülleinek még egy-egy stílus-fordulata is különböző Szent Lajos-életrajzokra emlékeztet: a maga munkáját szerényen kibőbítve, királya nagyságát evvel is emelve, hangsúlyozza Küküllei, hogy Nagy Lajos tetteiből csak „*pauca ex pluribus*“ az, aminek megírására vállalkozhatik. Ugyanígy ír Szent Lajos imént idézett névtelen biográfusa: „*de multis sanctitatis eius operibus pauca in medio proferamus.*“⁴³ A „jó hír illatának“ egyébként biblikus kitételéhez is Szent Lajosnak egyik életrajza, a prédikátor-rendi Guillelmus Carnotensisnek, a király egykori káplánjának, műve nyújt párhuzamot. „*Principem... odore bonae famae exornatum...*“ — mondja Küküllei, mihez v. ö. Guillelmus fráter szavait: „...*odor sanctissimae famae*

³⁹ Nagy Lajos. (Magy. Tört. Életr.) Bp., 1892. 558. l.

⁴⁰ A magyar humanizmus kezdetei. 42. l.

⁴¹ Pór i. h. Hóman—Szekfü, *Magyar Történet*. III. 11.

⁴² Duchesne, V. 396. l.

⁴³ U. o. 395. l.

eius ubique per orbem diffusus...“, és ismét: „... de iis *pauca* recolligere studui...“⁴⁴

Azok között a „jó könyvek“ között, melyekről Küküllei halála előtt végrendelkezett,⁴⁵ a *Secreta secretorum*, *Vegetius* és a Biblia (vagy legalább is bibliai könyvek, esetleg idézetgyűjtemények) mellett, melyeket idéz, minden bizonnyal helyet foglalt a középkori uralkodói életrajznak egyik-másik képviselője is. Hogy mennyi és melyik ezek közül, teljes határozottsággal nem merném megjelölni. Lehet, hogy előkerül még határozottabb nyom is, azaz olyan darab, mely már egymagában egyesítette azokat a sajátságokat, melyek az én áttekintésemben a műfaj különböző képviselőinél különböző mértékben voltak fellelhetők. Lehet, de nem bizonyos. Hogy Küküllei „határozott egyéniség“, Kardos Tibor helyesen hangsúlyozza. Az a körülmény, hogy a rá különösebben jellemzőnek talált vonások mind éppen középkori uralkodói életrajzokban voltak kimutathatók — a IX. sz. elejétől a XIV. századig úgyszólván megszakítatlan folytonosságban: — szellemi tájékozódásának zavartalan „középkoriasságát“, úgy hisszük, igazolta és „olvasmány-kultúráját“ is meglehetősen biztosítással körvonalazta. A műfaj tipikus jegyein túl írói önállósága szabadon érvényesülhetett s helytelen volna eleve azt várni, hogy pl. Küküllei egész prologusát szószerint vagy legalább is a gondolatmenet egésze szerint fel fogjuk még lelni valamelyik külföldi munkában. A műfaji ösztönzést, már a kancelláriai gyakorlat folyamán természetszerűleg felöltő írói céljainak tisztázását, bátorítást, az utókorral kapcsolatot kereső igény e nagyobbarányú kielégítésére, egy-egy gondolatot, formai útbaigazítást a középkor külföldi uralkodói életrajzaitól kaphatott, Einharttól és követőitől, alighanem elsősorban a franciáktól, de nem az anyanyelvét használó Joinville-től, hanem a latin Szent Lajos-életrajzokból.

Einhart kezdeménye folytatódik itt — mint ahogy a lovagi epikában is Nagy Károly személye köré rakódik egy jelentékeny réteg, — és nincs benne egyetlen vonás sem, melynek magyarázatául a humanizmus még oly kezdeti jelentkezésének a feltételezésére is szükségünk volna. Küküllei egészen a középkorban gyökerezik, éppen úgy, mint királya, s a magyar humanizmus története élén legfeljebb abból a szempontból szerepelhet, mint a középkor oly vonatkozásának, t. i. a lovagi dicsőségvágyának, képviselője, melyet a renaissance-nak sem kell megtagadnia. De mert eleme a renaissance-nak is: igaztalan volna és egyoldalúságra vezetne, ha a középkortól megtagadnánk.

S királyával együtt még egy szempontból helyénvaló Horváth könyve élén az „első nyomok“ között Küküllei számontartása. Ha Nagy Lajos uralkodásának a humanizmus fejlődését tekintve az a legfőbb jelentősége, hogy jártabbá teszi a Dél felé vezető utat, éppen

⁴⁴ Duchesne, V. 466. 1.

⁴⁵ Batthyányi, *Leges*, 330. 1.

abban a korban, mikor Itália az új szellemet dajkálja:⁴⁶ Küküllei az első magyar író, ki a bosszúálló magyar lovagok mögött kíváncsi szemeit körülhordozza Itálián, megcsodálja Capua nevezetes tornyát és megrendülten áll meg Rómában. Igaz, hogy megrendülése még spirituális, akárcsak Nagy Lajosé: Rienzi Rómája inkább elkeszeszti, mintsem megragadja. Mégis: csak egy nemzedékváltás szükséges már ahhoz, hogy az Itálát járó magyarokat az itáliai újjászületés meghódítsa, s újabb nemzedékváltás, hogy bennük saját nemzeti feladatuk tudatát is érlelje.

Ahogy Horváth János a továbbiakban ezt a folyamatot igazolja, egészen erasmistáinknak a déli helyett mindinkább nyugati tájékozódású humanizmusáig: a történeti alaposság és a művészi ábrázolás ellentmondás nélküli, példaszerű harmoniáját mutatja.

Formátlan megjegyzéseink, melyek az első kínálkozó alkalomnál, már Horváth 300 oldalas könyvének 26. oldalánál szétterpeszkedtek, író-művészetének bizonyára legnemesebb és ismét Arany Jánosra emlékeztető oldaláról, mindig a tárgytól meghatározott, biztos arányérzékekkel egyszerre tárgyi és formai érdemet jelentő kompozíciójáról tudtak a legkevésbé fogalmat nyújtani. Mentségünkre mást alig hozhatnánk fel, mint hogy Horváth könyvéhez azt éreztük a legmértőbb „ismertetésnek“, ha az általa még problematikusnak jelzett kérdések egyikét a magunk részéről, még oly szerény adalékokkal is, a megoldáshoz közelebb segítjük. Mert egy-egy kutatási terület „összefoglalása“, minél színvonalasabb, annál kevésbé jelent „lezárást“. Ha az „összefoglalás“ nem kompiláció, hanem az egységben látás szükségletéből fakadó szintézis, mindig inkább előre mutat, mint hátra. Horváth János könyve további kutatások kiindulópontja s kimagasló jelentőségét mindennél világosabban éppen az fogja igazolni, hogy ezentúl a magyar humanizmus történetével kapcsolatban minden eredmény újságát és értékét az 5 műve mellé állítva kell lemérnünk.

Waldapfel Imre

⁴⁶ Hogy ezen az úton már Nagy Lajos korában milyen gazdag és termékenyítő szellemi áramlás indul meg, azt Kardos Tibornak e megjegyzések során is többször idézett legújabb tanulmánya (*A magyar humanizmus kezdetei.*) igazolja, további meglepetéseket bejelentve, de már is egész sor meglepő, általa feltárt, új adat ismertetésével.